

Mircea Eliade, o captivitate și două evadări prin literatură

Paul CERNAT*

Key-words: *Eliade, captivity, escapism, interculturality, novel*

Faptul că, în lagărul de lângă Miercurea Ciuc, chiar înainte de a începe să scrie *Nuntă în cer*, Mircea Eliade a tradus din engleză romanul *Înger luptător* (*Fighting Angel*) al lui Pearl S(ydenstricker) Buck (1892-1971), nimeni alta decât scriitoarea americană care avea să câștige în acel an Premiul Nobel pentru Literatură, nu e – nu avea cum să fie! – un simplu accident biografic. Și aceasta chiar dacă propunerea traducerii, dimpreună cu un onorariu substanțial, au venit din partea lui Alexandru Rosetti, directorul Editurii Fundațiilor Regale, într-un moment dificil pentru Eliade, rămas șomer intelectual în urma eliminării pe motive politice de la Universitatea din București¹. Indiferent că o făcea din rațiuni pecuniare sau nu (numai), este știut că Eliade nu obișnuia să traducă decât scrieri convergente cu propriu-i program de acțiune culturală: de la *Simple povestiri de pe coline* de Rudyard Kipling, pe care le tălmăcise în 1929, trecând prin jurnalul de călătorie al lui T.E. Lawrence „al Arabiei” (*Revoltă în deșert*), tradus și prefațat de el în 1935 la Editura Fundațiilor, și până la romanul din 1936 al amintitei Pearl S. Buck, autorii acestor volume (dar și eroii lor centrali) fac parte din rândul aventurierilor, al exploratorilor sau misionarilor occidentali (de regulă, anglo-americani, ca și destule *alter ego*-uri ale lui Eliade însuși) într-un Orient asiatic pe care și-l apropiază și de care se lasă profund impregnați.

Agenda orientalistă și antieurocentristă a scriitorului și savantului român trimite la implicații asupra cărora merită să zăbovim; prin intermediul respectivelor

* Universitatea din București, România.

Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale” – POSDRU/89/1.5/S/59758, finanțat prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013 („Investește în oameni!”), finanțat de Fondul Social European. Domeniul major de intervenție 1.5 „Programe doctorale și postdoctorale în sprijinul cercetării”.

¹ Cele două cărți vor apărea în cursul anului 1939, *Înger luptător* la Editura Fundațiilor Naționale Regele Carol II, iar *Nuntă în cer* – la Editura Cugetarea a lui Georgescu-Delafraș. Pentru o evocare mai detaliată a vieții de lagăr și a odiseii celor două scrieri, vezi Eliade 2003. În ceea ce privește propunerea de traducere venită din partea lui Rosetti, trebuie să amintim aici că lingvistul și influentul editor care-i publicase inclusiv teza de doctorat despre Yoga și traducerea din T.E. Lawrence era la curent cu dorința lui Eliade de a ocupa o catedră de istoria religiilor în Statele Unite. În 1940, același Rosetti va face toate demersurile pentru ca ministrul propagandei din ultimul guvern al lui Carol II, Constantin C. Giurescu, să îl trimită ca atașat cultural pe lângă Legația română de la Londra (vezi Eliade 2003: 230).

traduceri, Eliade urmărea să aducă în fața publicului cititor din România, prea mult hrănit – în opinia sa – cu literatură sentimentală vulgară, un alt tip de narațiune (oarecum apropiată de epopee sau mit) și, mai ales, un alt tip de personaje, cu valoare exemplară, soldați ai Spiritului sau eroi ai trăirii în condiții-limită (cum ar fi preotul misionar, aventurierul-explorator sau revoluționarul ascet). Pe de altă parte, ca și scrierea romanului *Nuntă în cer* (prin care autorul încerca să-și transceadă un episod traumatic al vieții sale intime duble, ale cărei victime au fost, după cum însuși mărturisește, viitoarea-i soție Nina Mareș și actrița Sorana □opa), traducerea din *Fighting angel* poate fi privită ca o modalitate tipic eliadiană de a întoarce spatele Istoriei prin punerea între paranteze a contextului carceral imediat: o tehnică spirituală de evadare din real, prin experiența cvasi-șamanică a ficțiunii². Aparent, modalități escapiste întâlnim și la maestrul și confidentul său Nae Ionescu, în același lagăr de la Miercurea-Ciuc pentru militanții intelectuali legionari: ce reprezintă oare, ne-am putea întreba, proiectele de comentarii filosofice pe marginea epistolelor Sf. Apostol Pavel, proiectatul volum *Căderea în Cosmos* sau redactarea, pe hârtie de closet, a comentariului despre Machiavelli?³ În realitate însă, la Nae Ionescu nu avem de-a face, ca la Mircea Eliade, cu o încercare de a depăși teroarea istoriei imediate și a politicului aferent prin sublimare ficțională și prin trecerea pe un alt nivel de înțelegere a lumii, ci mai degrabă cu modalități alternative de reflecție filosofică, în care politicul continuă să joace un rol esențial.

Coincidență sau nu – dar Eliade este genul de autor care ne provoacă la căutarea de coincidențe! –, atât în *Nuntă în cer*, cât și în *Înger luptător*, în prim-plan se află o femeie și, implicit, femininul. Un personaj central în primul caz (Ileana/Lena), autoarea (și totodată naratoarea) însăși în cel de-al doilea. Nu e mai puțin adevărat că autorul lui *Maitreyi* – un *homo duplex* prin excelență, la toate nivelurile existenței și personalității sale – se complăcea adesea în a se lăsa prins între două pasiuni, fie ele reale sau imaginare, erotice, literare sau cognitive... Prin eroina din *Nuntă în cer* sunt unite în aceeași Poveste evocatoare două lumi masculine greu compatibile: cea a scriitorului narcisiac Andrei Mavrodin și cea realist-pragmatică a mult mai terestruului inginer Barbu Hasnaș, deopotrivă destabilizați în identitatea lor virilă de stranițetea (străinătatea) fizică și metafizică a „eternului feminin”. Taxată ironic de o prietenă a lui Hasnaș drept „ultima fecioară a secolului '19” într-un deceniu trei al tuturor emancipărilor, Ileana (pentru Mavrodin) *alias* Lena (pentru Hasnaș) nu este, propriu-zis, contemporană cu partenerii săi, ci mereu în contratimp cu ei: tipologic (nu – evident – ca vârstă biologică!), ea vine din Trecut. Nu însă numai din trecutul patriarhal, de Ancien Régime românesc, al secolului XIX (accesibil lui Hasnaș), ci și dintr-un *illo tempore* al tradiției folclorice

² Memorialistul Eliade afirmă că, după traducerea asceticului roman exotic al lui Pearl S. Buck, a simțit nevoia să scrie *Nuntă în cer*, pe care-l prezintă ca pe un „roman românesc” de iubire (Eliade 2003: 215).

³ În mărturisirile sale cu valoare de portret spiritual despre Nae Ionescu, Mircea Vulcănescu face următoarele aprecieri: „Manuscrisul rămas de la Nae Ionescu despre Machiavelli, scris în lagăr, pe hârtie subțire de closet, dar cu aceeași estetică de caligraf perfect și cu aceeași punere în pagină dintotdeauna, care-l asemena unui text chinezesc, cuprinde curioase reflecții și indicații asupra istoriei, asupra politicii, asupra gânditorului politic și a legăturilor lui cu omul politic, care par scrise «*pro domo*»” (Vulcănescu 1992: 98-99).

românești (revelat în relația exaltată cu Mavrodin), către care chiar numele ei de basm trimite⁴. Un nume cu bătaie simbolică inclusiv spre noaptea de Sânziene (Ileana Coșânzeana/Sânziana), când, în lumea sacră, cerurile se deschid; în treacăt fie spus, tot în noaptea de Sânziene, dar în lumea profană a anului 1927, s-a constituit Legiunea Arhanghelului Mihail, iar romanul *Noaptea de Sânziene* va face, peste mai bine de un deceniu, trimitere simultan la cele două accepții – sacră și profană – deja menționate. Fapt deloc lipsit de interes, eroina centrală se numește și aici tot Ileana, are un rol soteriologic asemănător celei din *Nuntă în cer* (dar și altor Ileana sau Leana orifice care băntuie prin diferite nuvele fantastice din exil, precum *În curte la Dionis*), iar pădurea care a dat titlul versiunii franceze a cărții – *La Forêt interdite* – are, de asemenea, o simbolistică multiplă, trecând mult dincolo de cadrul întâlnirii inițiale a cuplului de îndrăgostiți: labirintică *selva oscura*, dar și, de ce nu, metaforă organicist-„selvatică” a Legiunii pierdute sau „inaccesibile”, către care poate trimite, la limită, inclusiv mioritica nuntă cosmică împlinită în absolutul transcendent al morții din *Nuntă în cer*. În proza eliadiană de maturitate, simbolul își regăsește accepția etimologică legând, unificând, reintegrând semnificații disparate din planuri foarte diferite. Are dreptate Matei Călinescu atunci când, comentând prozele fantastice și mitice ale scriitorului expatriat, atrage atenția asupra plurivalenței lor hermeneutice derutante, asupra legitimității unei pluralități de interpretări egal valabile sau, în orice caz, nedivergente, inclusiv interpretarea în cifru politic, accentul căzând însă mereu pe adâncirea misterului existenței (ca la Blaga) sau, de ce nu, pe un existențialism metafizic (vezi și Călinescu 2002).

Nu doar *Nuntă în cer*, ci și alte proiecte românești – rămase în manuscris – din epocă, precum *Viața nouă* sau *Ștefania*, gândite ca o continuare a *Huliganilor*, pentru a nu mai aminti piesa de teatru *Ifigenia* (1940), vădesc o reevaluare drastică a femininului de către Eliade (nu numai în plan literar, având în vedere gravitatea legăturilor erotice cu Sorana □opa și cu viitoarea soție, Nina Mareș). O reevaluare echivalentă unei reintegrări complexe⁵... Dacă eroii anarhici din *Întoarcerea din rai* (1934) și *Huliganii* (1935) disprețuiau programatic femeia și iubirea în beneficiul posesiunii fizice brutale, lipsite de afectivitate (ceea ce ar putea indica, din unghi psihanalitic, forcluderea dimensiunii feminine a unor personalități virile în criză de identitate, poate chiar în plin sindrom de adolescență întârziată...), după exorcizarea spectrelor unei modernizări „împotriva firii” din *Domnișoara Christina* (1937) asistăm la o „maturizare” afectivă a eroilor cu nume simbolic-virile: Andrei, respectiv Barbu, prin asumarea experienței iubirii – a unei iubiri filtrate prin moarte și ridicate la puterea ei⁶. O iubire *transgresivă*, dublată de rezolvarea problemei sexuale (prin realizarea unității androginice) pe un plan ritualizat transcendent,

⁴ În *Memorii...*, Eliade oferă și cheia simbolică – foarte evidentă, de altfel – a identității personajului său ce ar încarna eternul feminin românesc, „frenezia blândă și cumpătata serenitate care caracterizează toate modurile românești de a fi în lume” (Eliade 2003: 218).

⁵ Observații relevante privind problematica femininului în romanele de tinerețe ale lui Eliade, în Simion 2012.

⁶ Vezi și Cernat 2009.

cosmic, metafizic⁷. Transgresiunea identitară prin eros fusese ratată în *Maitreyi*, unde eroina făcea parte geografic, istoric și mentalitar dintr-o lume radical străină în raport cu cea europeană a *alter ego*-ului englez (european) al naratorului. În 1938 însă, ecuația relațiilor cu alteritatea feminină se complică destul de mult la Eliade. Ce rol ar putea juca totuși în „ecuația” personalității sale întâlnirea cu romanul lui Pearl S. Buck?

Mai întâi, se cuvine să remarcăm interesul al până de curând ultra-misoginului autor al *Apologiei virilității* pentru o scriitoare destul de elementară, fără complicații narrative, puternic influențată de narațiunea populară chineză. La data la care primește originalul englez al cărții acesteia din partea lui Alexandru Rosetti, directorul Editurii Fundațiilor – în primăvara lui 1938 –, nimeni nu putea bănuși că în decembrie Buck va primi chiar Nobelul, cu tot succesul ei internațional marcat inclusiv la Hollywood. Nu deținem date despre circumstanțele lecturilor în engleză ale lui Eliade din prozatoarea americană⁸. Traducerea *Îngerului luptător* a fost realizată în lagăr și, după eliberare, manuscrisul ei i-a fost restituit intact autorului, la cerere, de către cenzorii militari, ca și acela al romanului *Nuntă în cer*. Subiectele și „universul” narativ ale lui Pearl S. Buck erau total exotice pentru publicul românesc: cunoscută și sub numele chinezesc Săi Zshēnshū, autoarea în speță crescuse de la vârsta de două luni în China, la Shanghai, ca fiică a unor misionari prezbiterieni, și relatea experiențe biografice sau evoca lumea țăranilor chinezi în narațiuni puternice și simple, încărcate de energia primară a descoperitorilor Lumii Noi. Titlul cărții sale este un portret definitoriu al eroului acesteia, Andrew, având ca prototip real asumat figura tatălui autoarei, pastorul Absalom Sydenstricker. Nu încapă îndoială că un asemenea prototip de erou cvasi-ascetic și colonizator spiritual naiv, posedat de o credință religioasă de neclintit care-i transformă viața în destin și îl determină, în momente de impas, să pună realul ostil între paranteze, corespundea pe deplin unui model uman emulat de Eliade. Corespundea, de asemenea, și dezideratului său ca romanul contemporan să propună „personagii mit” cu valoare exemplară pentru o comunitate.

Evocare și apologie personalizată, epopee biografică și hagiografie modernă (cartea are un pronunțat caracter eroic și, după regula epopeii, 12 capitole), relatată dintr-o perspectivă adânc comprehensivă, iubitoare chiar, dar deloc necritică, *Înger luptător* este și un omagiu adus Extremului Orient chinez. Nu este lipsit de

⁷ Este cunoscut faptul că Eliade manifestă o predilecție pentru rezolvarea pe plan metafizic a problemelor existențiale concrete cu care se confruntă, prin integrarea lor simbolică într-un scenariu cosmic ce solicită competența hermeneutului sau a manticianului.

⁸ Eliade a contractat această traducere inclusiv pentru a-și acoperi cheltuielile necesare editării revistei de studii orientale, etnologice și religioase «Zalmoxis». Dintr-o scrisoare trimisă la Paris lui Emil Cioran pe 27 februarie 1939, după eliberarea din lagăr și după șederea terapeutică în sanatoriul de tuberculoși de la Moroieni, aflăm că „deși eram un trist muritor de foame, mi-am adus aminte că m-am angajat să scot revista «Zalmoxis», de care sigur ți-a vorbit Dinu. Îmi trebuiau, pentru asta, cam 50000 lei. Și, pentru că nu mi-i dădea nimeni, am început să-i «muncesc» eu. (□ine minte că doctorii mi-au interzis munca intelectuală 6 luni de-acum înainte!) Am semnat o poliță, am luat o traducere, am început să alerg la cunoscuți după abonamente. Și, cu toate acestea, nu pot acoperi suma. Este, pur și simplu, înduioșător... Vreau să te fac să crezi că nu regret nimic din tot ce s-a întâmplat. Sunt un om care cred, mai mult ca oricând, în destin. Și, vorba ta, nu mi-a fost dat să am o viață agreabilă – am, desigur, o biografie pasionată” (Eliade 1999: 158).

semnificație, în această privință, faptul că pastorul Andrew sfârșește prin a întoarce, dezamăgit, spatele propriei comunități de apartenență, *i.e.* misionarilor americani și organizațiilor acestora, preferând să predice pe cont propriu indigenilor ce sfârșesc prin a-l considera drept unul de-al lor („Bătrânul Învățător”). De altfel, chinezii îl protejează atât în timpul Revoltei Boxerilor, cât și în cel al revoluției bolșevice, evenimente sângeroase pe care însă predicatorul le simpatizează ca pe niște șanse ale înnoirii și ale afirmării locale. Cunoscător avizat al limbilor clasice și al chinezei, el își descoperă sensul vieții în traducerea chinezească a *Bibliei*, pentru care alege – oarecum polemic – un stil clar și accesibil celor mulți, fără a fi propriu-zis vulgarizator. În mod analog, fiica sa va întoarce spatele unei întregi tradiții elitiste a literaturii hipersofisticate (europene, dar și chinezești), optând pentru autenticitatea robustă – însă neomologată canonic – a romanului popular chinez, cu caracter cvasi-folcloric, pe care ambiționează să-l consacre în fața lumii întregi⁹. Scriindu-i Povestea tatălui (care se dovedise incapabil să-și scrie autobiografia...), autoarea îi domesticește, postum, intransigența printr-o umanizare literară ce poate fi înțeleasă și ca un triumf al feminității.

Tot un triumf al feminității, dar în cu totul altă cheie, întâlnim și în *Nuntă în cer*, ce asigură un pandant al traducerii din Pearl S. Buck prin intriga amoroasă (opusă intrigii ascetice a cărții scriitoarei americane) și, mai ales, prin refuzul oricărui exotism (*Figthing angel* fiind, desigur, o narațiune exotică): prin Ileana, al cărei nume și a cărei identitate profundă trimit la tradiția basmului românesc, personajele masculine își stabilizează afectiv personalitatea înclinată spre aventuri iresponsabile, egoiste, și descoperă (mai ales Andrei Mavrodin) intimitatea calmă a locurilor natale, în detrimentul escapadelor cosmopolite prin diferite țări străine. Aflată la antipodul frivolității moderniste definite prin neseriozitate și risipire, eroina impune prin gravitatea absolutistă a pasiunii sale și prin nevoia de Unic ce o animă. În mod simbolic, identitatea sa scindată în matura Ileana din confesiunea lui Andrei și în nubila Lena din confesiunea lui Hasnaș, va fi recunoscută drept una și aceeași persoană la capătul evocărilor celor doi iubiți succesivi ai ei, depănate nostalgic în noaptea de dinaintea unei vânători în Munții Ciucului. Există însă și alte efecte ale recluziunii din preajma acelorași munți unde are loc vânătoarea din *Nuntă în cer*. Pentru prima dată, *atmosfera* unui București pe cale de dispariție intră cu drepturi depline în literatura lui Mircea Eliade, cu un farmec specific pe care narațiunile mitice și fantastice ulterioare îl vor amplifica de la distanță, ca pe aura unei entități fabuloase, pentru totdeauna pierdute. Inclusiv narațiunea propriu-zisă abandonează, aici, tehnicile moderniste occidentale și la modelele prozastice aferente (Papini, Joyce, Huxley, Dos Passos etc.) experimentate în majoritatea romanelor anterioare, spre a regăsi virtuțile evocatoare ale povestirii pe care le valorifică în două registre paralele, perfect controlate stilistic. O autohtonizare a prozei întreprinsă cu grație și discreție, fără a aluneca în autohtonism, și în care putem vedea o expresie a interiorizării unei personalități creatoare orientate, până atunci, spre exterior, adică spre itineranță, experiență și aventură.

⁹ Fragmente din *Romanul chinez*, prelegere susținută de către Pearl S. Buck la decernarea Premiului Nobel pentru Literatură, pe 12 decembrie 1938, au apărut în traducerea lui Horia Gârbea în deschiderea unei noi ediții a volumului (Buck 2012: 12-17, *apud* Horst Frenz 1969).

Avem prin urmare un Mircea Eliade care, scriind *Nuntă în cer*, își reintegrează armonic latura feminină, melancolică și „moldovenească” a personalității sale deliberat scindate (romanul are un pronunțat aer turghenievian, ca la Ibrăileanu sau Sadoveanu...), prin metafizica autohtonă a eroinei sale ce întruchipează Legea firii în măsura în care domnișoara Christina întruchipa Fărădelegea. Și, nu în ultimul rând, prin celebrarea atmosferei unui București intim și crepuscular, a cărui fantasmă nostalgică nu va înceta să-l bântuie în anii exilului. Avem, totodată, un Eliade care – prin exercițiul modest al traducerii, nu doar prin „vanitatea” creației artistice – își dezvăluie câteva megaopțiuni globale. Anume, cele pentru enigmaticul Extrem Orient și pentru un anume model american, al pionierului-misionar pornit să cucerească mental necunoscutul, însuflețit de o credință naivă, dar tenace și indestructibilă; în paranteză fie spus, Eliade a fost dintotdeauna un antidefetist, un adept convins al gândirii pozitive, edificatoare... Dacă *Înger luptător* poate fi privit ca proiecție a laturii extravertite a scriitorului-savant și ca o dublă opțiune a sa pentru două culturi și civilizații îndepărtate, cumva antinomice (America, respectiv Extremul Orient asiatic), *Nuntă în cer* reprezintă o delicată, lirică, melancolică întoarcere acasă: un „acasă” la fel de straniu, totuși, ca și îndepărtata Chină. Izolarea montană a lagărului de la Miercurea Ciuc devine astfel cadrul unei experiențe interioare din care, prin filtrul sublimant al literaturii, sensibilitatea scriitorului iese purificată și, în orice caz, suficient de maturizată pentru a face față marilor evadări ce vor urma.

Bibliografie

- Buck 2012: Pearl S. Buck, *Înger luptător*, traducere din limba engleză de Mircea Eliade, cronologie și prefață de Andreea Răsuceanu, București, Editura Art & Jurnalul național.
- Călinescu: 2002, Matei Călinescu, *Despre Ioan Petru Culianu și Mircea Eliade. Amintiri, lecturi, reflecții*, Iași, Editura Polirom.
- Cernat 2009: Paul Cernat, *Modernismul retro în romanul românesc interbelic*, București, Editura Art.
- Eliade 1937: Mircea Eliade, *Domnișoara Christina*, București, Editura Națională Ciornei.
- Eliade 1939: Mircea Eliade, *Nuntă în cer*, București, Editura Cugetarea.
- Eliade, 1991: Mircea Eliade, *Noaptea de Sânziene*, 2 vol., cuvânt înainte, tabel cronologic și ediție îngrijită de Mircea Handoca, prefață de Dumitru Micu, București, Editura Minerva.
- Eliade 1999: *Europa, Asia, America... Coresponență*, vol. I, A-H, cuvânt înainte și îngrijirea ediției de Mircea Handoca, București, Editura Humanitas.
- Eliade 2003: Mircea Eliade, *Memorii. 1907-1960*, ediție și cuvânt înainte de Mircea Handoca, București, Editura Humanitas.
- Frenz 1969: Horst Frenz (ed.), *Nobel Lectures. Literature 1901-1967*, Amsterdam, Elsevier Publishing Company.
- Simion 2012: Eugen Simion, *Mircea Eliade, nodurile și semnele prozei*, ediția a treia revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Vulcănescu 1992: Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu așa cum l-am cunoscut*, ediție îngrijită de Alexandru Badea, București, Editura Humanitas.

Mircea Eliade: One Captivity and Two Escapes by Literature

This paper starts with a comparative analysis of two literary works signed by Mircea Eliade: the first Romanian translation of the novel *Fighting Angel* and his personal work - the symbolical love-story *Nuntă în cer*, both elaborated in the summer of 1938 in the prison of Miercurea-Ciuc and also published in 1939. The first novel belongs to the successful American woman-writer Pearl S. Buck, who receives The Nobel Prize for Literature in the same year, and whose personal identity is closely attached to China. We can affirm the same thing about her novels. The other novel is a realistic story with a symbolical background, where Eliade became reconciling with the feminine aspects of his personality who was rejected before. He also renounces to his exotic propension and reconsiders the charm and the metaphysical dimension of the Romanian tradition (represented in this novel by Ileana/Lena). Never studied together until now, but deeply interconnected with the creative identity of Eliade, those two novels may be read as distinct, but complementary solutions to escape from the captivity of the political History, and as identity symptoms too. They also recall –both –the metamorphosis of Eliade’s attitude about femininity (especially after 1935) and his new vision about faith and destiny, about Orient, Modernity and the Romanian identity, about the Mythic Novel and about the mythical heroes in modern narrative. Both *Fighting Angel* and *Nuntă în cer* have a transgressive and mythical dimension. In addition to this, the translation of the first novel and the elaboration of the second novel refer to the cultural program and to the ideological agenda of Eliade. Finally, we may consider that the comparative analysis of these two novels shows some important aspects of his literary and cultural options in a special moment of his identity turn.